

De Wissel, Beetsterzwaag

Historisch onderzoek en cultuurhistorische
waardestelling

Rapportage 29 maart 2016

COLOFON

29 maart 2016

Opdrachtgever: Alliade Zorggroep

Contactpersoon: De heer R. van der Meer (huisvestingsadviseur Vastgoed)

Projectteam Stichting In Arcadië

Drs R.H.M. van Immerseel historicus

Ir P. Verhoeff landschapsarchitect BNT

M. Bos, BASc

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op welke manier dan ook, zonder schriftelijke toestemming van Stichting In Arcadië.

INHOUDSOPGAVE

1. Inleiding en methodologie	5
2. Ontwikkelingsgeschiedenis	9
3. Actuele situatie en waardestelling	23
3.1 Deelgebied I	23
3.2 Deelgebied II	29
4. Literatuur	39

De Wissel, Beetsterzwaag Historisch onderzoek en cultuurhistorische waardestelling

Definitieve rapportage
29 maart 2016

STICHTING IN ARCADIË

’t Zand 44, 3811 GC Amersfoort
t. 033 4480035 w. www.stichtinginarcadie.nl

Het plangebied van De Wissel (deelgebied I en II) waarvoor het historisch onderzoek en de cultuurhistorische waardestelling is uitgevoerd.

1. INLEIDING EN METHODOLOGIE

1.1 INLEIDING

Talant is voornemens in Beetsterzwaag haar instellingsterrein te herontwikkelen. In 2010 is een stedenbouwkundige visie ontwikkeld door Inbo. Hierna is het plan verder uitgewerkt. Het instellingsterrein ligt op het grondgebied van drie zathen /landgoederen. Van de tuin- en parkaanleg van deze buitenplaatsen zijn in de huidige situatie naar verwachting nog aanzienlijke restanten aanwezig/bewaard gebleven. Een deel van de werkzaamheden ten oosten van de Freulesingel is al uitgevoerd.

Voor de verdere planvorming is een cultuurhistorisch onderzoek met waardestelling als onderlegger gewenst conform de landelijke *Richtlijnen Tuinhistorisch Onderzoek* (RCE 2012). Talant heeft Stichting In Arcadië verzocht om het terrein ten westen van de Freulesingel en de Freulesingel zelf nader te onderzoeken en hiervan de cultuurhistorische waarde te stellen

1.2 METHODOLOGIE

Het voorliggende onderzoek en waardestelling is uitgevoerd volgens de onderzoeks- en rapportagemethode zoals deze staat omschreven in de landelijke Richtlijnen Tuinhistorisch Onderzoek (Rijksdienst Cultureel Erfgoed 2012) en omvat;

- Historisch onderzoek
- Inventarisatie actuele situatie
- Cultuurhistorische waardestelling

Historisch onderzoek

Hierin worden de relevante historische gegevens en de historische ontwikkeling beschreven en geanalyseerd op structuurniveau. Het historisch onderzoek omvat archief-, literatuur- en kaartonderzoek. Ook het terrein zelf vormt een belangrijke bron. In 2011 heeft Stichting In Arcadië onderzoek verricht naar het uitgestrekte parklandschap van Beetsterzwaag en Olterterp. Het resultaat hiervan is het in februari 2012 opgeleverde rapport *Groene geschiedenis van Beetsterzwaag & Olterterp. Cultuurhistorische waardestelling parklandschap en landgoederen* (Amersfoort 2012).

De rapportage *Groene geschiedenis van Beetsterzwaag & Olterterp. Cultuurhistorische waardestelling parklandschap en landgoederen* (Amersfoort

2012) betreft door de omvang van het onderzoeksgebied een waardestelling op hoofdlijnen. In het rapport wordt het aangeklede parklandschap tussen It Merkelan en de Walle behorend bij het Lycklama- en Fockema Andreaehuis in een aparte paragraaf behandeld. De waardering luidt; "de tuinhistorische waarde van het aangeklede parklandschap tussen It Merkelan en de Walle is positief aangezien hier ondanks de nieuwbouw nog veel structurelementen bewaard zijn gebleven". De samenstellende onderdelen / structurelementen zelf zijn niet gewaardeerd. Bij de waardering is expliciet vermeld dat nader onderzoek gewenst en nodig is.

Ten tijde van het onderzoek in 2011 en vervaardigen van de rapportage in 2012 waren er nog geen landelijke richtlijnen voor waardestellingen en tuinhistorisch onderzoek. De door de RCE uitgegeven *Richtlijnen Tuinhistorisch Onderzoek. Voor waardestellingen van groen erfgoed* stammen uit mei 2012.

Het voorliggende rapport *De Wissel, Beetsterzwaag. Historisch onderzoek en cultuurhistorische waardestelling* is het resultaat van aanvullend historisch onderzoek conform deze richtlijnen. Dit aanvullende onderzoek, waarbij nieuwe historische gegevens boven water zijn gekomen en de actuele situatie niet alleen op hoofdlijnen zoals in 2012 maar meer in detail is geïnventariseerd, heeft geleid tot een nadere cultuurhistorische analyse en waardestelling op het niveau van deelgebied en samenstellende onderdelen / structurelementen, in plaats van alleen op hoofdlijnen. Deze waardestelling is, door het aanvullende historisch onderzoek, genuanceerder en beter onderbouwd en wijkt af van de rapportage uit 2012.

Inventarisatie actuele situatie

Hierin wordt de actuele situatie op hoofdlijnen geïnventariseerd. Voor deze inventarisatie is veldonderzoek gedaan en gebruik gemaakt van de Grootchalige BasisKaart van Nederland en een recente luchtfoto van de actuele situatie.

Eysingahuis

Lycklemahuis

Cultuurhistorische waardestelling

De waardestelling omvat de synthese van het historisch onderzoek en de inventarisatie van de actuele situatie en resulteert in een waardestelling van de actuele situatie. Immers van verdwenen elementen kan de waarde niet worden gesteld. De nadruk van de waardestelling ligt op de structuur van de deelgebieden met de tuin- en parkaanleg. Een specifieke architectuur- en bouwhistorische beschrijving en waardestelling van de individuele bouwwerken behoort niet tot de opdracht. Wel wordt wel op de bouwhistorische aspecten van diverse gebouwen nader ingegaan omdat zij een wezenlijk onderdeel van de aanleg vormen.

Voor een cultuurhistorische waardestelling zijn de onderstaande deelwaarden van belang die samen de cultuurhistorische waarde vormen:

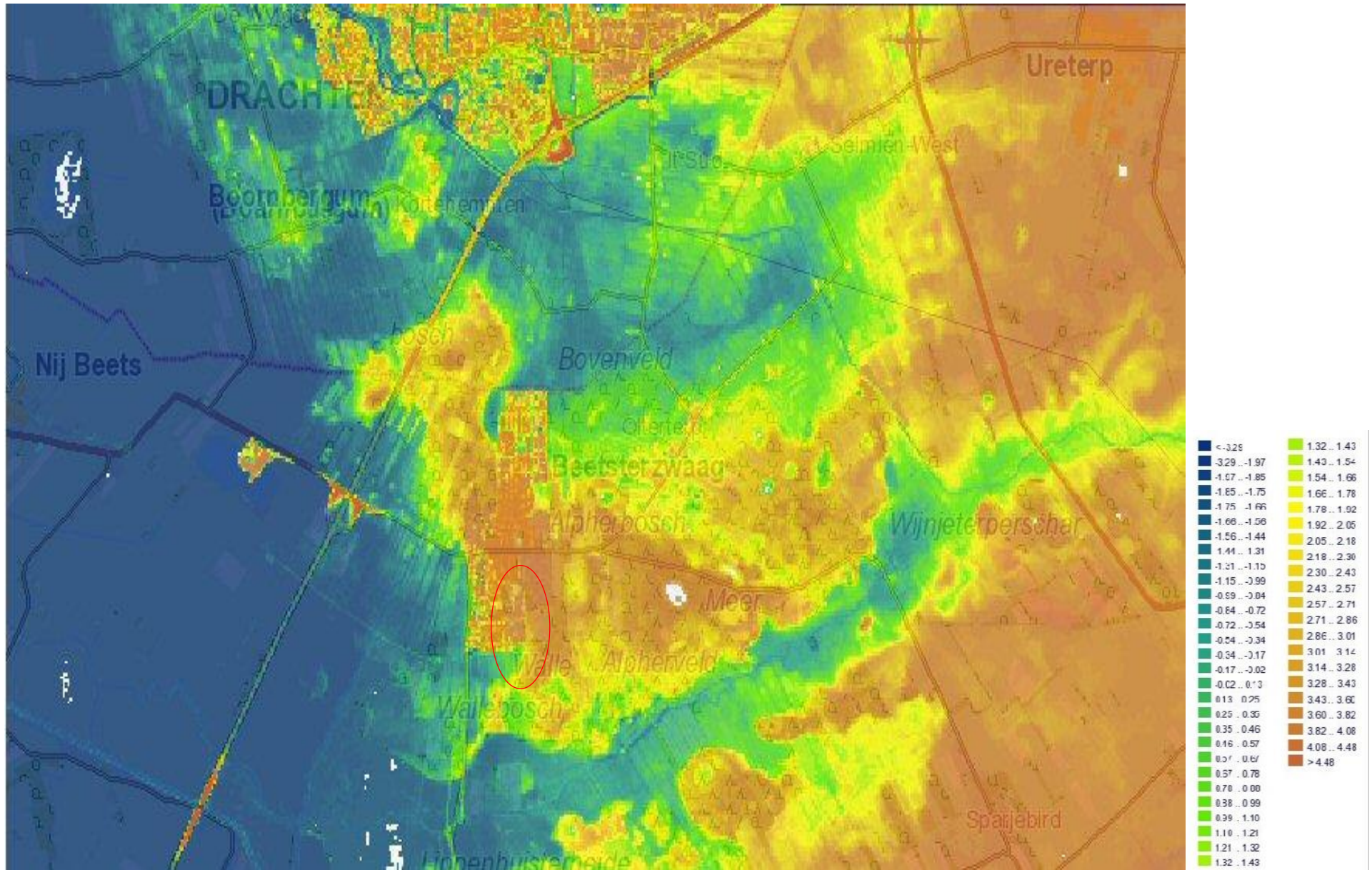
- Algemene historische waarden (brede context);
- Ensemblewaarden (samenhang);
- Tuinhistorische waarden;
- Waarden vanuit de gebruikshistorie (gerelateerd aan het object van onderzoek).

De bovenstaande deelwaarden worden getoetst aan de criteria gaafheid en zeldzaamheid. Dit leidt tot de overkoepelende cultuurhistorische waardestelling. De cultuurhistorische waarden die worden gesteld kunnen hoog, positief of indifferent zijn.

Hoge cultuurhistorische waarde: van cruciaal belang voor de structuur/en/of de betekenis voor de aanleg.

Positieve cultuurhistorische waarde: van belang voor de structuur en/of betekenis van de aanleg.

Indifferente cultuurhistorische waarde, van relatief weinig belang voor de structuur en/of betekenis van de aanleg.

Actueel Hoogtebestand Nederland van het plangebied. Duidelijk herkenbaar het dal van het Koningsdiep, de lage gaastlanden ten zuiden van De Walle en de hoger gelegen gronden van Beetsterzwaag.

2. HISTORISCHE ONTWIKKELING

2.1 INLEIDING

Het grondgebied van Talant heeft een gecompliceerde ontstaansgeschiedenis waaraan drie zathen ten grondslag liggen. Van west naar oost betreft dit het:

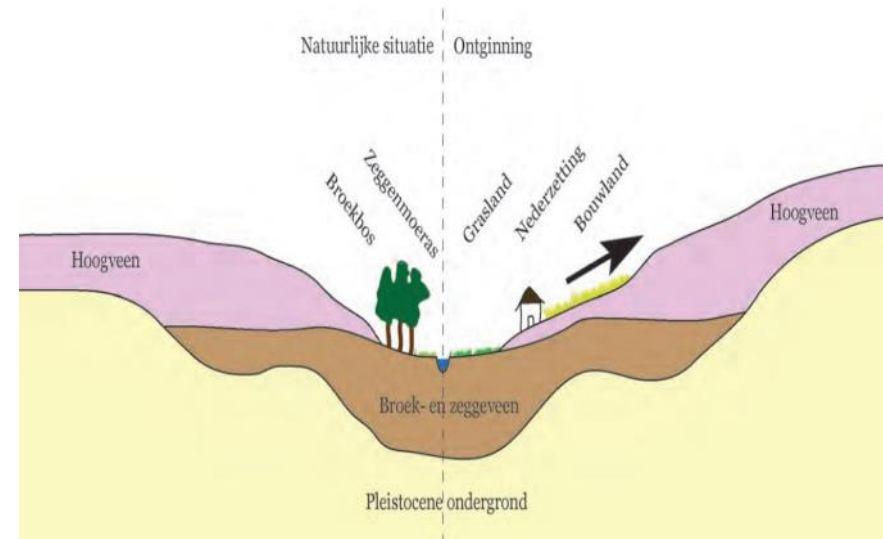
- De zathe waarop het Van Eysingsahuis ligt;
- De zathe waarop het Lycklamahuis ligt;
- De zathe van de Van Teyens Fundatie.

De eigenaar Talant heeft Stichting In Arcadië verzocht historisch onderzoek en een tuinhistorische waardestelling op te stellen voor het plangebied. Het plangebied betreft de eerste twee van bovengenoemde drie zathen. De zathe van de Van Teyens Fundatie, gelegen ten oosten van de Freulesingel, maakt geen onderdeel uit van het plangebied, hier zijn de werkzaamheden al uitgevoerd.

2.2 OUDSTE GESCHIEDENIS

De bodemvorming is van grote invloed geweest op de occupatie- en ontginningsgeschiedenis van Noord-Nederland. Het onderzoeksgebied ligt geologisch gezien op het Fries-Drents (keileem) Plateau dat in het Saalien is ontstaan als gevolg van de oprukkende landijskap waarbij een ondergrond van Keileem werd gevormd..

In de warmere periode tussen Saalien en Weichselien smolt de ijskap en ontstonden er diepe inkervingen in de keileemlaag. Het Koningsdiep is hierbij ontstaan als een smeltwaterdal. In de koudere perioden van het Weichselien werd Beetsterzwaag en omgeving bedekt door een ca. 1 meter dikke laag dekzand. Met het smelten van de ijskappen raakte rond 6.000 voor Chr. Het dal van het Koningsdiep begroeid met broekbossen. Door de stijgende zeespiegel rond 2.000-1.500 voor Chr. werd de waterafvoer via het Koningsdiep belemmerd wat een vernatting van het gebied en veenvorming tot gevolg had. Ter hoogte van Beetsterzwaag bleven de overgronden van het Koningsdiep begroeid met zeggenmoerassen, de beekdalflanken kenden zones met elzenbroekbos en het hoger gelegen keileemplateau was begroeid met elzenberkenbossen. Het plangebied was in deze periode bedekt met een dikke veenlaag.

Schematische dwarsdoorsnede van het dal van het Koningsdiep. Links de natuurlijke landschapsopbouw vóór de Middeleeuwse ontginningen. Rechts de situatie kort na de eerste veenontginningen in het gebied. Afb. overgenomen uit D. Worst en J. Zomer, *Landschapsontwikkeling en cultuurhistorische waarden langs de boven- en middelloop van het Koningsdiep* (Zuidoost-Friesland), R.U.G., Kenniscentrum Landschap, 2011.

Ontginningen en verkavelingsrichting

De oorspronkelijke rechtsgebieden van de stemhebbende zathen binnen het plangebied.

- 1 Oltterterp
- 2 kern Beetsterzwaag
- 3 Kortehemmen
- 4 (Oud) Beets

De percelering geeft tot op heden de richting van de zathen aan. Duidelijk is het verband tussen ontginning en de specifiek vorm van de opstreckende zathen.

Kaart van Beetsterzwaag en omgeving door Sinbrandus van Ockinga, omstreeks 1680. Kaart afg. in E. Huisman, *Een kilometer adellijke huizen in Beetsterzwaag* (Leeuwarden 1986), 6.

2.3 ONTGINNINGSGESCHIEDENIS

De vroegste ontginning van Beetsterzwaag en omgeving vond plaats vanuit het Koningsdiep. De eerste ontginners trokken vermoedelijk vanaf de late 10e eeuw of vroege 11e eeuw stroomopwaarts via het Koningsdiep het gebied binnen. Vanuit het Koningsdiep groeven zijn sloten haaks op het Koningsdiep. Door de natuurlijke helling in het landschap kon met deze sloten het veen vrij eenvoudig ontwaterd worden zodat akkerbouw op droge bovenlaag van het veen mogelijk was. De ontginners kregen een kavel langs de beek toebedeeld met min of meer vaste breedte en het recht van opstrekking. De hieruit ontstane zathen en percelering zijn tot op heden in het plangebied herkenbaar.

Door de ontwatering klonk het veen sterk in. Dit in combinatie met oxidatie van het ontwaterde veen leidde in korte tijd tot dalingen van wel 1 à 2 meter. Om droge voeten te houden moesten de ontginners steeds verder in noordelijke richting opschuiven op de beekdalflank en de oude ontginningen achter zich laten die te nat waren geworden. Tussen de 11e en 13e eeuw verschoof de bebouwing in noordelijke richting en kwam tot stilstand. Hierbij ontstond het huidige lintdorp Beetsterzwaag. Toen het beekdal over de gehele breedte ontgonnen was en men de waterhuishouding vermoedelijk beter in de hand had begon men het beekdal weer in omgekeerde volgorde te ontginnen.

Om te voorkomen dat overstromingen met zuur veenwater de opnieuw ontgonnen landbouwgronden bedreigde werd een leidijk aangelegd. Deze leidijk, de Beetsterzwaagster Walle, vormt de zuidgrens van het plangebied. Van de Terwispeler Walle, aan de zuidzijde van het Koningsdiep is bekend dat deze in de 15e eeuw is aangelegd. De Beetsterzwaagster Walle zal vermoedelijk in dezelfde tijd zijn aangelegd.

Kenmerkend voor de ontginningen rond Beetsterzwaag zijn de zogeheten "reden". Deze wegen liggen met de verkavelingsrichting mee (noord-zuid). In veel gevallen lopen zij vanaf het Koningsdiep tot het Meer ten noorden van Beetsterzwaag. Deze reden vormden de ontsluiting van de landerijen tussen Beetsterzwaag en De Walle en van de gaastgronden tussen De Walle en het Koningsdiep. De reden vormen doorgaans de scheiding tussen twee zathen. In de loop der eeuwen zijn een aantal van de reden beplant als (eiken)laan.

De reden in het plangebied zijn van west naar oost:

- Een als laan beplante naamloze reed waar nu de straat de Wissel (oostzijde) ligt tussen de Van Boelenslaan en De Walle;
- De Boslaan vanaf Kerkepad Oost tot aan De Walle;
- De Freulesingel vanaf Kerkepad Oost tot aan het Koningsdiep (vanaf De Walle tot aan Koningsdiep de Melksingel geheten).

Op de oudste kaart waarop de ontginning tussen Beetsterzwaag en De Walle staat weergegeven betreft een kaart door Sinbrandus van Ockinga uit omstreeks 1680. Hierop zijn de zathen en de reden in het plangebied grofweg weergegeven. Van een laanbeplanting langs de reden lijkt nog geen sprake te zijn. Alleen de veel oostelijker gelegen Zandlaan lijkt al een laanbeplanting te hebben.

Kadastraal Minuutplan Beetsterwaag sectie B 3e blad uit 1827

2.4 HISTORISCHE ONTWIKKELING DEELGEBIED I OP DE ZATHE VAN HET VAN EYSINGAHUIS

Deelgebied I betreft het meest westelijke terrein van Talant omsloten door de Beukenlaan (noord), de Boslaan (oost), De Walle (zuid) en De Wissel (west).

In 17e eeuw werd een huis gebouwd door echtpaar Hemminga-van Boelens aan de Hoofdstraat (huidig adres Hoofdstraat 46). Het oude huis heeft waarschijnlijk nooit een aanzienlijke tuin- of park gekend, het vormde echter de kern van een zeer uitgebreid grondbezit in en om Beetsterzwaag en Olterterp.

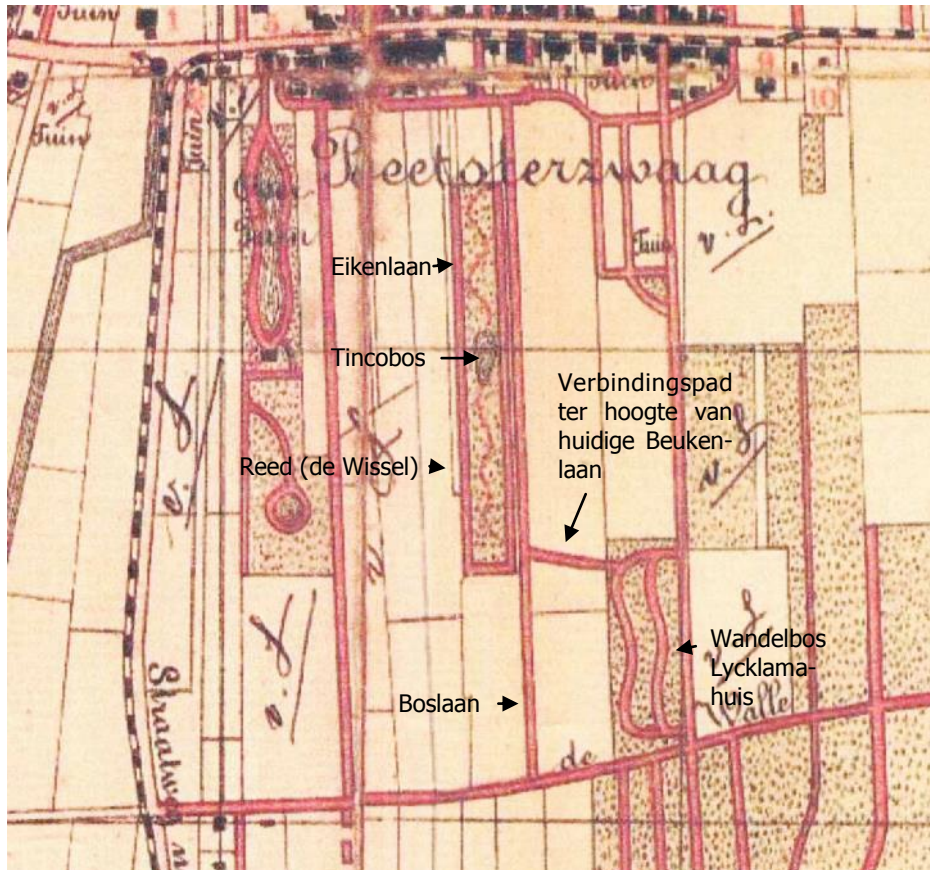
Het Kadastraal Minuutplan Beetsterzwaag sectie B 3e blad uit 1827 toont een huis aan de weg, met een bescheiden achtertuin, waarachter nog een huis met achtertuin volgt. De gronden van de langgerekte zathe zijn omgrensd door de Boslaan (oostzijde) en de Wissel (westzijde). Aan de noordzijde loopt de zathe door tot aan It Maar, aan de zuidzijde tot aan het Koningsdiep. De gronden van de zathe tussen de Hoofdstraat en De Walle bestaan sinds de Middeleeuwen vermoedelijk al uit weilanden- en bouwlanden. Op het Kadastraal Minuut Plan sectie B 3e blad uit 1827 en de bijbehorende Oorspronkelijk Aanwijzende Tafel uit 1832 zijn alle percelen in gebruik als weiland. De westgrens gevormd door een reed (ter plekke van de huidige straat De Wissel), kadastraal perceel no. 549 die omschreven wordt als "laan als bouwland" en eigendom is van de pastorie. In deze reed ligt de in 1816 gebouwde "rogmolen", kadastraal perceel no. 550 die eigendom was van de erven Frans Godert Ayso Boelens van Lynden (1781-1828). De reed (Boslaan) als oostgrens bestaat uit twee kadastrale percelen; perceel no. 524a, omschreven als "laan als weiland" en eigendom bij de erven Diemer Jans Sinnema, en perceel no. 524, omschreven als "laan als weiland" in eigendom bij de erven Frans Godert Ayso Boelens van Lynden.

Het grootste deel van de zathe tussen beide redden was in 1832 eigendom van Binnert Philip van Eysinga (1785-1835). Deelgebied I bestaat in 1832 uit twee weilanden, kadastrale percelen nr. 525 en nr. 526 die eigendom zijn van respectievelijk de erven Frans Godert Ayso Boelens van Lynden en Etta Arnolda van Teyens.

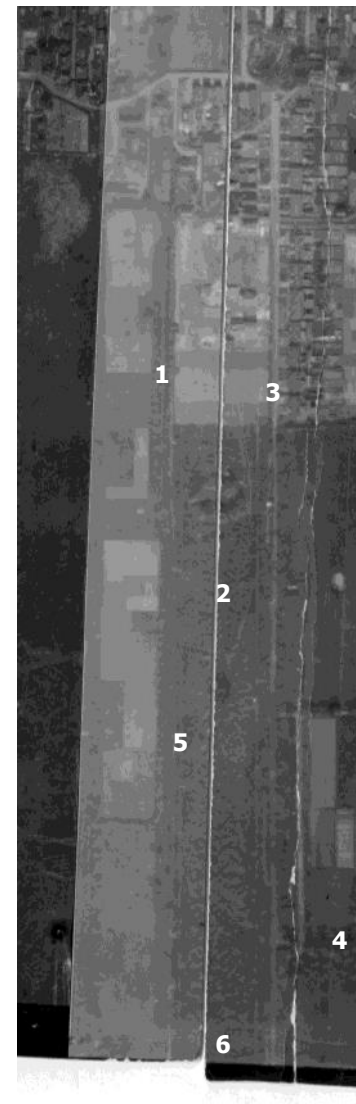
In of kort voor 1869 vererfde het Eysingahuis via Binnerts dochter Ypke

Atlas van W. Huguenin uit 1821-1823, blad 30. Deelgebied I bestaat nog geheel uit bouwland en weiland met zijn kenmerkende langgerekte kavels uit de middeleeuwse zathe-ontginning.

Uitsnede van het Tincobos met zijn lanenkader, wandelpaden en vijver en de verbinding met het Wandelbosje van het Lycklamahuis op van de *Wandelkaart van Beetsterzwaag* uit 1900.

Strokenluchtfoto uit 1928.
 1. Reed (huidige straat weg de Wissel);
 2. Tincobos;
 3. Boslaan;
 4. Parkstrook met verbindingspad;
 5. Eikenlaan;
 6. De Walle.

Topografische kaart
 Drachten 11E (1990)
 Hemrik 11G (1990)

Hillegonda van Eysinga (1815-1854), gehuwd met Johan Anne Jonkheer Lycklama à Nijeholt (1809-1891), op zijn kleinzoon Tinco Martinus Lycklama à Nyeholt (1837-1900). Tinco verbouwde het Eysingahuis. Tinco moet ook de bovengenoemde weilanden en de oostelijke reed (de Boslaan) hebben aangekocht of geërfd. Over een groot deel van de weilanden tussen Kerkepad Oost en De Walle liet hij tussen 1869 en 1872 een wandelbos, het Tinco- of Pakebosje aanleggen, omzoomd door eikenlanen. Aan de westzijde werd hiertoe een nieuwe laan aangelegd evenwijdig aan de reed van de pastorie (huidige straat De Wissel). Aan de oostzijde werd een bestaande reed (de Boslaan) onderdeel van het Tincobos. Het bos werd verfraaid met een goudvisvijver en een koepel van sparrenstammen en slingerpaden. Alleen het tegen De Walle aangelegen weiland bleef als weiland gehandhaafd. Van dit bos zijn de plantlijsten van de in 1869, 1871 en 1872 bij kweker O.T. Bosgra in Bergum bestelde planten bekend. Vanwege de parkaanleg werd de in de reed staande molen verplaatst naar Oud-Beets.

De wandelkaart van 1920 geeft de aanleg van het Tincobos schematisch en qua grootte niet helemaal correct weer. Op een luchtfoto uit 1927 is te zien dat het Tincobos verder in zuidelijke richting doorliep.

In 1952 werd het noordelijke deel (ten zuiden van de Molenlaan) van het Tincobos afgekaveld ten behoeve van woningbouw. In de *Leeuwarder Courant* van 23 februari 1952 staat een advertentie met de verkoop "in het TINCOBOS te BEETSTERZWAAG : 179 deels zware Eikebomen op stam".

Latere topografische kaarten tonen dat het Tincobos na 1954 verder werd doorsneden door dwarswegen als de Van Boelenslaan, It Merkelan en de Beukenlaan. Latere aantastingen vormden de woningbouw op de gronden van het Tincobos aan de zuidzijde van Van Boelenslaan.

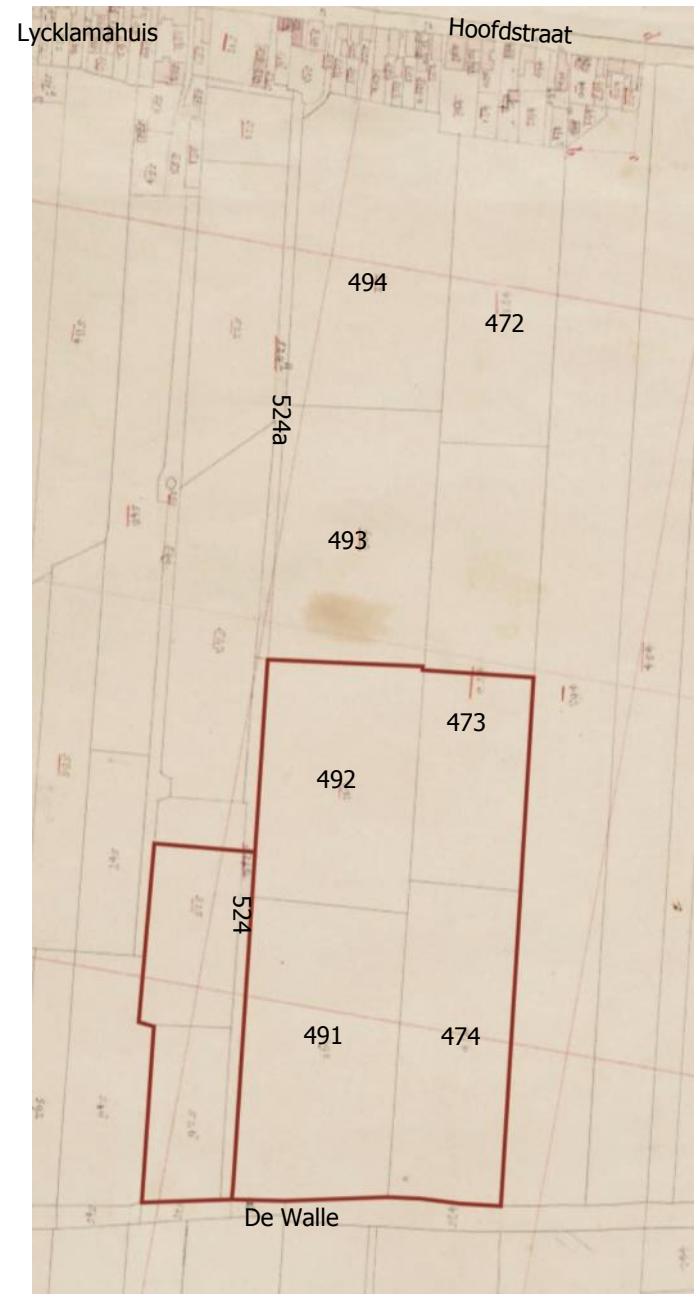
Met de aanleg van de woonwijk in 1952 werd de reed aan de westzijde (huidige straat De Wissel) en de hier evenwijdig aan liggende westelijke eikenlaan in het Tincobos ingekort. Het tracé tussen de Molenlaan en It Merkelan kwam hiermee te vervallen. Vanaf It Merkelan tot aan de Uleflecht is de eikenlaan in het bosvak nog herkenbaar aan de laanbeplanting, echter zonder wegvlak.

De reed aan de oostzijde (de Boslaan) raakt vanaf It Merkelan tot aan De Walle

vanaf de jaren '60 met de vestiging van Stichting Borneoord in onbruik maar bleef de laanbeplanting gehandhaafd.

In deelgebied I werd door Stichting Borneoord diverse voorzieningen aangebracht :

- Aan de noordzijde werd een bestaande weg uit deelgebied II doorgetrokken door het zuidelijke einde van het Tincobos (de huidige Beukenlaan) als ontsluiting vanaf De Wissel;
- Evenwijdig aan de nieuwe langgerekte bebouwing op het terrein werd een langgerekte parkeerplaats aangelegd die deels in het Tincobos en deels op de reed (Boslaan) werd aangelegd;
- Op het zuidelijke tegen De Walle gelegen weiland werd een sportveld aangelegd met een wal en een bosrand aan de zijde van De Wissel en een bosrand aan de zijde van De Walle.

Kadastraal Minuutplan
Beetsterzwaag sectie B
3e blad uit 1827

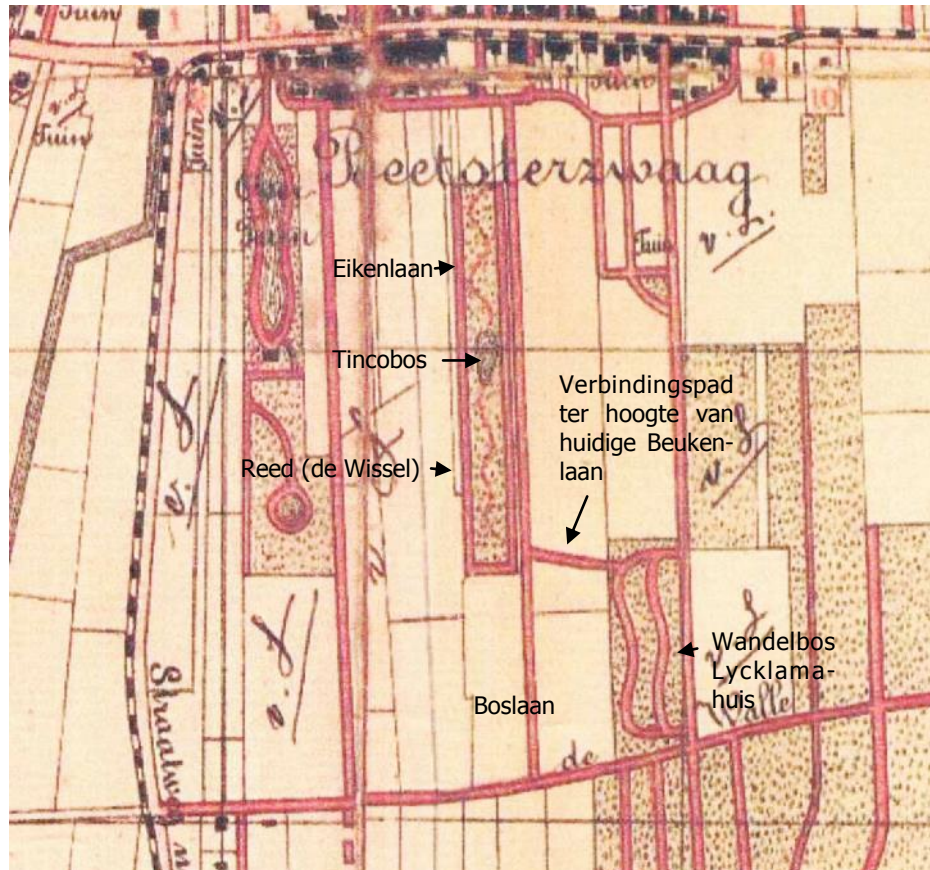
2. 5 HISTORISCHE ONTWIKKELING DEELGEBIED II OP DE ZATHE VAN LYCKLAMA

Deelgebied II betreft het middenterrein van Talant omsloten door de Beukenlaan (noord), de Freulesingel (oost), De Walle (zuid) en deelgebied I (west).

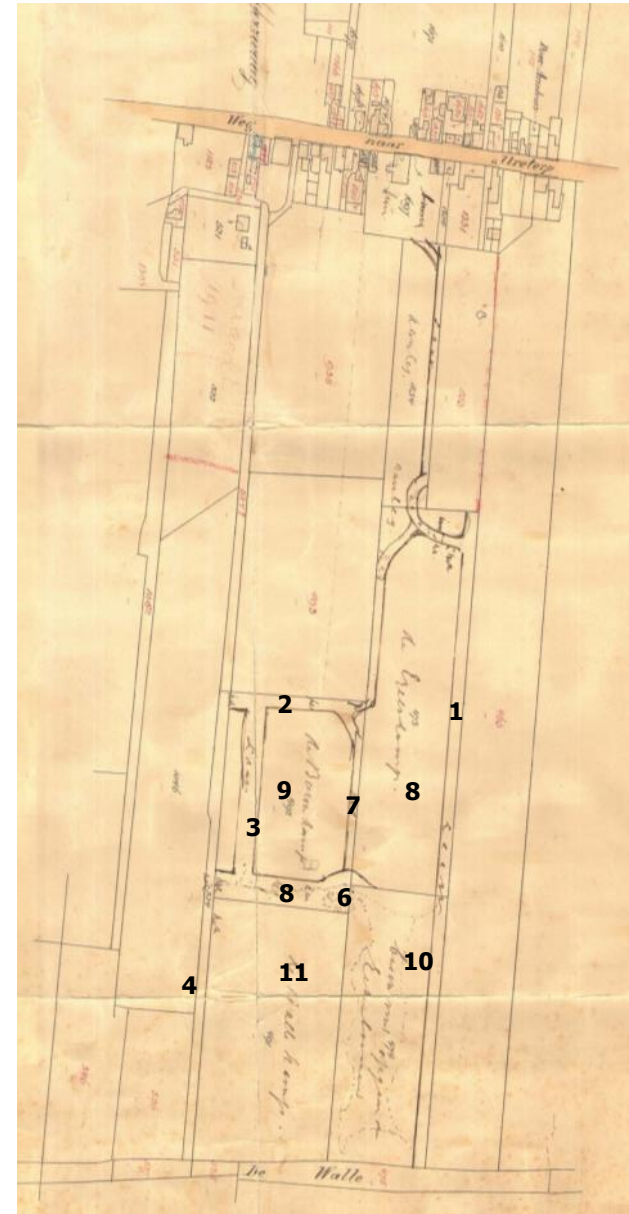
Het Lycklamahuis is gebouwd in 1824 (huidig adres Hoofdstraat 80) voor Catharina Johanna van Lynden-Aebinga van Bumalda (1758-1835) stiefmoeder van Frans Godert Ayso Boelens van Lynden (1781-1828). Het pand kreeg een tuin van circa 40m diep, tot aan een openbaar voetpad "het Achterom". Deze tuin was aangelegd in landschapstijl. De gronden van de langgerekte zathe zijn begrensd door de Boslaan (westzijde) en de Freulesingel (oostzijde). Aan de noordzijde loopt de zathe door tot aan It Maar, aan de zuidzijde tot aan het Koningsdiep. De gronden van de zathe tussen de Hoofdstraat en De Walle bestaan sinds de middeleeuwen vermoedelijk al uit weilanden- en bouwlanden. Op het Kadastraal Minuut Plan Beetsterzwaag sectie B 3e blad uit 1827 en de bijbehorende Oorspronkelijk Aanwijzende Tafel uit 1832 bestaat de zathe tussen het dorp en De Walle uit vier kadastrale percelen die alle in gebruik zijn als bouwland. De westgrens werd gevormd door een reed (de huidige Boslaan) die bestaat uit twee kadastrale percelen; perceel no. 524a omschreven wordt als "laan als weiland" die eigendom is de erven Diemer Jans Sinnema en perceel no. 524 en omschreven wordt als "laan als weiland" die eigendom is de erven Frans Godert Ayso Boelens van Lynden. De oostgrens wordt gevormd door de huidige Freulesingel. Het gedeelte van de zathe dat binnen deelgebied II valt betreft vier akkers, kadastrale percelen no. 491, no. 492, no. 473 en no. 474 (deels) die in 1832 in eigendom zijn van de erven Frans Godert Ayso Boelens van Lynden. De Freulesingel die aan de oostzijde op de percelen no. 473 en no. 474 is gelegen, is op het Kadastraal Minuut Plan niet weergegeven. De eerste kaart waarop de Freulesingel staat weergegeven betreft de Veldminuut van de Topografisch Militaire Kaart uit 1853-1856. De percelen bouwland no. 493 en no. 494 waren in eigendom van de erven Diemer Jans en hebben nooit bij het Lycklamahuis behoord.

Nettekening van de Topografisch Militaire Kaart, 1853-1856.

Uitsnede van het Wandelbosje van het Lycklamahuis en de verbinding met het Tincobos op de Wandelkaart van Beetsterzwaag uit 1900.

Kaart uit 1904 met bijschriften van Agustinus Lycklama à Nijeholt en de aanleg van het parklandschap.

1. Freulesingel
2. Pad (later It Merkelan)
3. Laan
4. Boslaan
5. Parkstrook met verbindingspad
6. Freulebergje
7. Pad naar het Freulebergje
8. Ezelskamp
9. Bouwkamp
10. "Bosch met opgaande eikenboomen"
11. Wallekamp

In 1835 vererfde het Lycklamahuis op Ypke Hillegonda van Eysinga (1815-1854), gehuwd met Johan Anne Lycklama à Nijeholt (1809-1891). Dit echtpaar liet in 1857 het huis verbouwen en vergroten. De parkaanleg werd hierop aangepast. Omstreeks 1840 kocht Johan Anne Lycklama à Nijeholt een perceel bouwland ten zuiden van het Achterom. De westelijke helft behield hij zelf. De oostelijke helft werd verkocht aan de buurman op het Fockema Andreaehuis. Op zijn eigen perceel legde Lycklama à Nijeholt een tuin aan.

In 1902 erfde Augustinus Lycklama à Nijeholt (1842-1906) het Lycklamahuis. Augustinus was de bouwheer van de buitenplaats Lauswolt en een broer van Tinco, eigenaar van het Eysingahuis. Augustinus heeft het Lycklamahuis en koetshuis verbouwd en het park ten zuiden van het huis heringericht. Ten westen van de parkaanleg, op de in 1840 aangekochte strook bouwland, werd een bloementuin aangelegd die in de lengterichting werd doorsneden door een kaarsrecht pad met zonnepijler.

Augustinus breidde de aanleg van het Lycklamahuis in zuidelijke richting sterk uit. Ten zuiden van de bloementuin, over de gehele lengte van de Freulesingel tot aan De Walle werden de percelen bouwland als een aangekleed parklandschap ingericht binnen de bestaande percelering. Vanaf het Lycklamahuis voerde een laantje (het huidige laantje tussen Lycklamahuis en Fockema Andreaehuis) naar deze nieuwe aanleg.

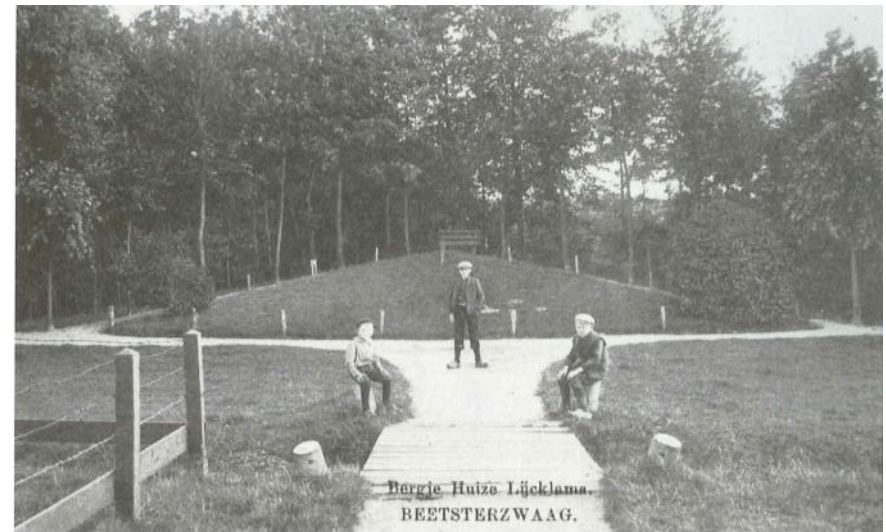
Belangrijk onderdeel van de nieuwe aanleg was een zichtas van het Lycklamahuis op een boomgroep in de "Ezelskamp". Een kaart uit 1904 met bijschriften van Augustinus toont deze aanleg vermoedelijk enkele jaren na de totstandkoming.

Perceel no. 491 tegen De Walle gelegen bleef een open weide, door Augustinus genaamd de "Wallekamp". Het perceel no. 474 werd ingericht als wandelbosje met slingerpadenstelsel door Augustinus omschreven als "bosch met opgaande eikenboomen". Perceel no. 492 werd omgedoopt tot de "Bouwkamp". Hier werd een nieuwe tuinmanswoning gebouwd. Het weiland werd omsloten door meerdere paden en wegen. Aan de noordzijde werd een pad aangelegd dat naar de Boslaan voerde. Dit pad vormde later de basis voor de huidige It Merkelan. Aan de oostzijde werd een pad aangelegd (direct ten oosten van de huidige zusterflat aan de Beukenlaan) dat in noordelijke richting naar het Lycklamahuis voerde. Aan de zuidzijde van de Bouwkamp werd een parkstrook aangelegd met een slingerpad dat voerde naar de Boslaan en aansloot op de

Topografische kaart
Drachten 11E (1990)
Hemrik 11G (1990)

Het Freulebergje met het pad vanaf het Lycklamahuis, omstreeks 1920.

Foto van de tuinmanswoning op de Bouwkamp, bron Drachster Courant 14-11-1969 collectie Vellinga

paden in het Tincobos van Augustinus' broer. Ten noorden van deze parkstrook werd later de huidige Beukenlaan aangelegd. Aan dit pad werd (in de zuidwesthoek van de Ezelskamp het Freulebergje met pad richting het Lycklamahuis aangelegd op een kruispunt van wandelpaden met zicht over de Ezelskamp. Het Freulebergje vormde een belangrijk en aangekleed zichtpunt om het parklandschap te kunnen beleven. Aan de westzijde werd evenwijdig aan de Boslaan langs de Bouwkamp een nieuwe laan aangelegd (het huidige laantje direct ten westen van het Trefpunt). Het langgerekte perceel 473 werd omgedoopt en omgevormd tot "de Ezelskamp". In de Ezelskamp zelf werd een boomgroep (de huidige boomgroep bij de hertenkamp/kinderboerderij) aangeplant. Vanaf het Lycklamahuis was er een zichtas over de Ezelskamp op deze boomgroep en vice versa op de achtergevel van het Lycklamahuis.

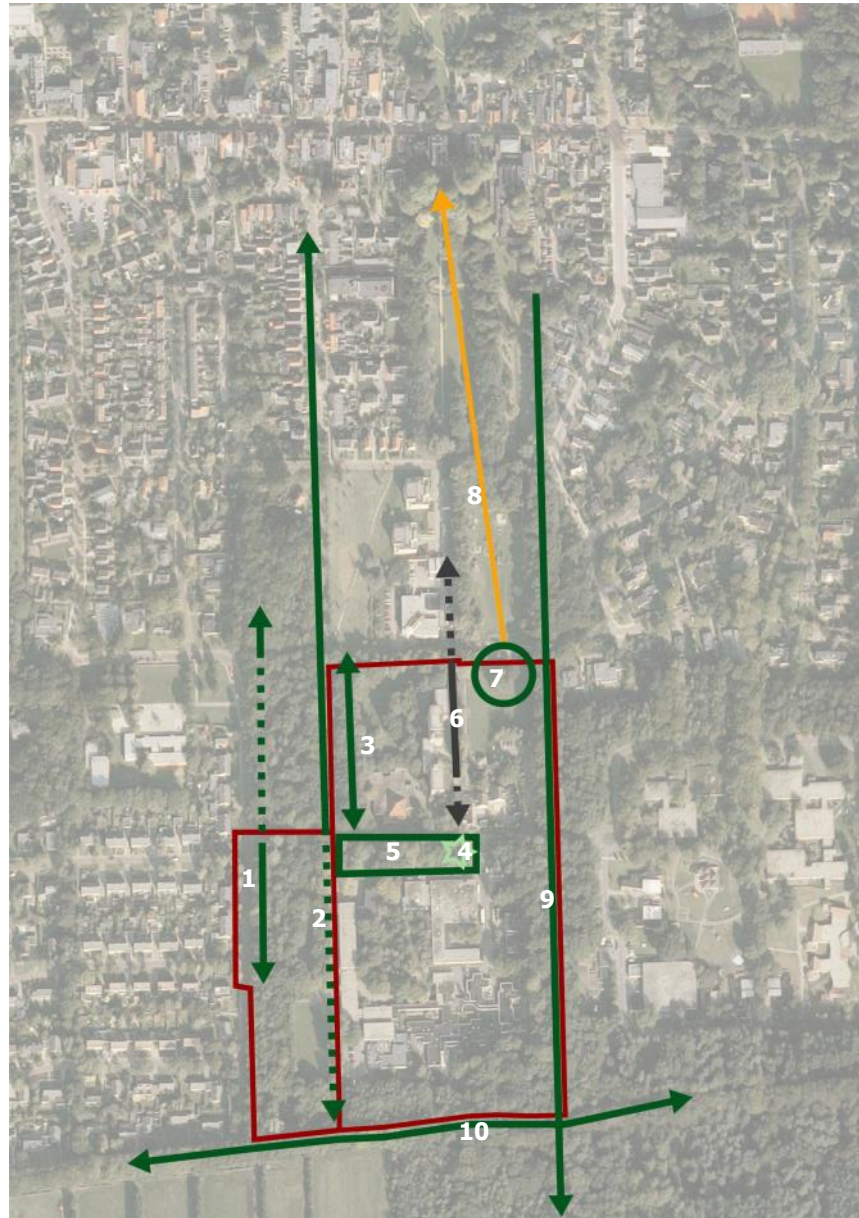
In de jaren '60 van de 20e eeuw werd met de uitbreiding van Beetsterzwaag It Merkelan aangelegd als verbinding met de Skoallaene. Hiervoor werd gebruik gemaakt van het verbindingspad aan de noordzijde van de Bouwkamp. Door de aansluiting op de Skoallaene werd de Ezelskamp als open weide doorsneden en opgedeeld in twee percelen waarbij het noordelijk deel werd ingericht als speelplaats.

De door Augustinus gerealiseerde aanleg bleef verder tot aan de vestiging van Stichting Borneoord grotendeels intact.

In deelgebied II werd door Stichting Borneoord forse ingrepen gepleegd en diverse voorzieningen aangebracht;

- In de Bouwkamp werd de tuinmanswoning gesloopt en hier werden het Trefpunt en de zusterflat gebouwd.
- Ter ontsluiting van deze en andere gebouwen werd ten noorden van de parkstrook de huidige Beukenlaan aangelegd en in oostelijke richting doorgetrokken door het wandelbosje naar het oostelijke terrein van Borneoord;
- Het Freulebergje bleef gehandhaafd langs de Beukenlaan maar tussen het Freulebergje en de Ezelskamp is het gebouwencomplex Beukenlaan 3-5 gebouwd dat het zicht op het Freulebergje en het pad naar het Freulebergje blokkeert;
- Op de Wallekamp werd de tuinmanswoning gesloopt. De Wallekamp werd vervolgens grotendeels bebouwd met de gebouwencomplexen van Winkelplein 2-20 en Freulesingel 2-14;

- Het wandelbosje werd in eerste instantie nog gespaard, maar hier werden in een latere fase (na 1980) Winkelplein 1-3 en de oostelijke uitbreiding van Freulesingel 2-14 gerealiseerd;
- Van de Ezelskamp die met de aanleg van It Merkelan werd doorsneden, behoort het deel ten zuiden van It Merkelan tot deelgebied II. Hier werd het noordelijke deel als hertenkamp/ kinderboerderij in gebruik genomen. De markante boomgroep als beëindiging van de zichtas vanuit het huis werd hierbij gehandhaafd. Het zuidelijke gedeelte werd bebouwd met het gebouwencomplex van Beukenlaan 3-5;
- De Freulesingel als oostelijke grens van deelgebied II bleef intact en werd alleen doorsneden door It Merkelan en de Beukenlaan.

3. ACTUELE SITUATIE & ANALYSE, INTERPRETATIE EN WAARDESTELLING

3.1 DEELGEBIED I

3.1.1 Actuele situatie deelgebied I

In de actuele situatie bestaat deelgebied I uit de Beukenlaan aan de noordzijde. Het terrein bestaat verder uit een bosrand langs De Wissel waarvan het noordelijke gedeelte deel uitmaakte van het Tincobos. Hierin is langs de westzijde de eikenlaan van het Tincobos uit ca. 1870 nog herkenbaar aanwezig. Het zuidelijke deel van de bosrand is na de stichting van Borneoord aangelegd en bevat een wal langs het sportveld die tegelijk met het sportveld zal zijn aangelegd. De rest van het deelgebied bestaat uit een langgerekte parkeerplaats waar een deel van de laanbeplanting van een oude reed (de Boslaan) nog herkenbaar als structuur aanwezig is. In de zuidoosthoek ligt het sportveld.

3.1.2 Analyse en interpretatie deelgebied I

Deelgebied I bestond in oorsprong sinds de middeleeuwen uit weilanden die behoorden bij de opstreckende zathe van het Eysingahuis. In ca. 1870 is het noordelijke deel van het deelgebied onderdeel gaan vormen van het toen aangelegde Tincobos. Het zuidelijke deel bleef zijn functie als weiland houden. Het Tincobos was in zijn oorspronkelijke opzet geheel gelegen in een open weidegebied. Sinds de tweede helft van de 20e eeuw is het Tincobos geheel omringd door woonwijken en de bebouwing van Borneoord/Talant. Het Tincobos bestaat voornamelijk uit opslag en enkele oudere bomen en enkele paden die niet teugvoeren op de aanleg rond 1870. Door afkaveling voor woningbouw, doorsnijding met wegen, het verlies van de inrichtingselementen (paden, goudvisvijver en koepel) heeft het Tincobos zijn samenhang en structuur verloren. In deelgebied I is het oorspronkelijke Tincobos verder aangetast met de aanleg van de Beukenlaan en de langgerekte parkeerplaats.

Van de structureerende elementen van het Tincobos is de westelijke eikenlaan uit ca. 1870 sterk ingekort en alleen het tracé tussen It Merkelan en de Ulefucht bewaard gebleven in een bosvak maar slecht herkenbaar door het ontbreken van een wegvak. De oudere oostelijke reed (Boslaan) die in ca. 1870 onderdeel geworden is van het Tincobos heeft een hoge ouderdom als ontginningsweg uit de middeleeuwse verkaveling waarvan het tracé in feite nog geheel intact

De dichtgegroeide eikenlaan van het Tincobos evenwijdig aan de straat De Wissel. Richting It Merkelan. Foto SIA, januari 2016.

De dichtgegroeide eikenlaan van het Tincobos evenwijdig aan de straat De Wissel richting De Walle Foto SIA, januari 2016.

aanwezig is tussen de Hoofdstraat en De Walle. Het gedeelte vanaf It Merkelan tot aan de Beukenlaan ligt met zijn laanbeplanting in een bosvak en hier ontbreekt het wegvlak. Het gedeelte tussen de Beukenlaan en De Walle is slecht herkenbaar. De laanbeplanting is hier nog deels aanwezig maar het wegvlak ontbreekt en wordt doorsneden door de parkeerplaatsinrichting. In de actuele situatie zijn nog slechts slecht herkenbare fragmenten van de aanleg, die hun oorspronkelijke en cultuurhistorische samenhang hebben verloren, aanwezig.

3.1.3 Waardestelling deelgebied I

De cultuurhistorische waarde van **deelgebied I als geheel** is **indifferent**. De onderliggende algemene historische waarden, de ensemblewaarden, tuinhistorische waarden en waarden vanuit de gebruikshistorie van het deelgebied betreffen slecht herkenbare fragmenten van de aanleg, die hun oorspronkelijke en cultuurhistorische samenhang en context hebben verloren.

Binnen het deelgebied bevinden zich echter onderdelen met een afwijkende cultuurhistorische waarde:

De **eikenlaan** heeft als herkenbaar en relatief gaaf element uit de aanleg van ca. 1870 een **positieve cultuurhistorische waarde**.

Het tracé van de **Boslaan** in deelgebied I heeft, ondanks de huidige terreininrichting en slechte herkenbaarheid in het deelgebied I en daarbuiten, als eeuwenoude ontginningsweg (reed) uit de voor Beetsterzwaag kenmerkende middeleeuwse verkaveling (waarvan het tracé in feite nog geheel intact maar deels slecht herkenbaar en ontbreken van het wegvlak aanwezig is tussen de Hoofdstraat en De Walle) een **positieve cultuurhistorische waarde**.

De slecht herkenbare Boslaan tussen De Walle en de Beukenlaan ter hoogte van de parkeerplaats. Foto SIA, januari 2016.

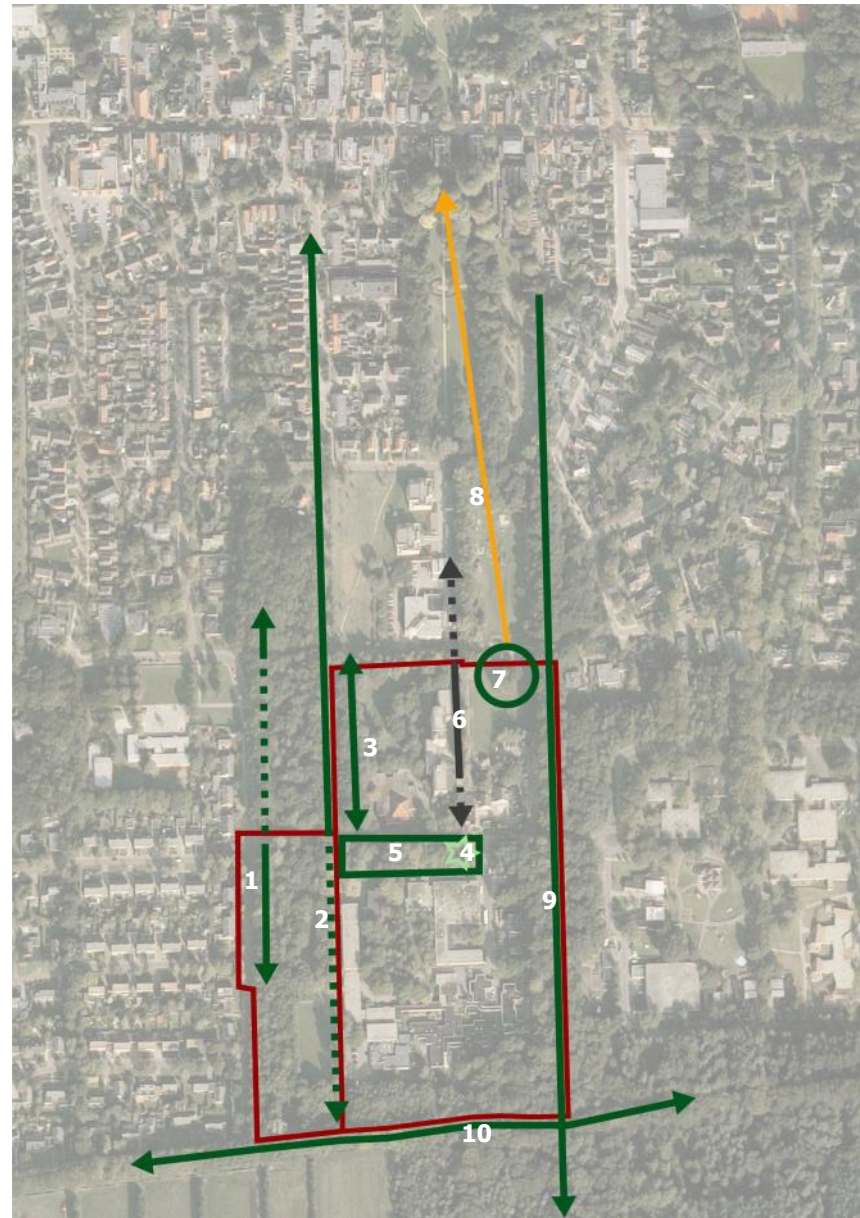
Het sportveld op de plaats van de voormalige weide met links de wal. Foto SIA, januari 2016.

Het sportveld op de plaats van de voormalige weide met links de dichtgegroeide eikenlaan van het Tincobos en rechts de slecht herkenbare Boslaan tussen De Walle en de Beukenlaan ter hoogte van de parkeerplaats. Foto SIA, januari 2016.

De entree van De Wissel met de Beukenlaan vanaf de hoek met de straat De Wissel. Foto SIA, januari 2016.

Deelgebied I:

- 1. Eikenlaan Tincobos;
- 2. Boslaan.

Deelgebied II

- 3. Laantje;
- 4. Freulebergje;
- 5. Parkstrook;
- 6. Pad naar het Freulebergje
- 7. Boomgroep
- 8. Zichtas op Lycklalamhuis;
- 9. Freulesingel;
- 10. De Walle

3.2 DEELGEBIED II

3.2.1 Actuele situatie deelgebied II

In de actuele situatie bestaat deelgebied II uit de Beukenlaan aan de noordzijde. De Freulesingel als imposante eikenlaan langs de gehele oostzijde. Aan de zuidzijde wordt de grens gevormd door een bosvak tegen De Walle. Aan de westzijde vormt een oude reed (Boslaan) liggend in deelgebied I de grens. Het terrein bestaat verder voornamelijk uit bebouwing, een functionele inrichting, parkeerplaatsen en groenaanleg uit de instellingsperiode (tweede helft van de 20^e eeuw).

Tegen It Merkelan ligt een hertenkamp/kinderboerderij met een monumentale boomgroep die onderdeel uitmaakt van de zichtas op het Lycklamahuis. Het Freulebergje en de parkstrook aan de Beukenlaan zijn herkenbaar aanwezig. Recent is op het Freulebergje een duidelijk zichtbaar electriciteitskastje geplaatst. Het pad naar het Freulebergje is deels aanwezig maar geblokkeerd door de bebouwing ten noorden van de Beukenlaan

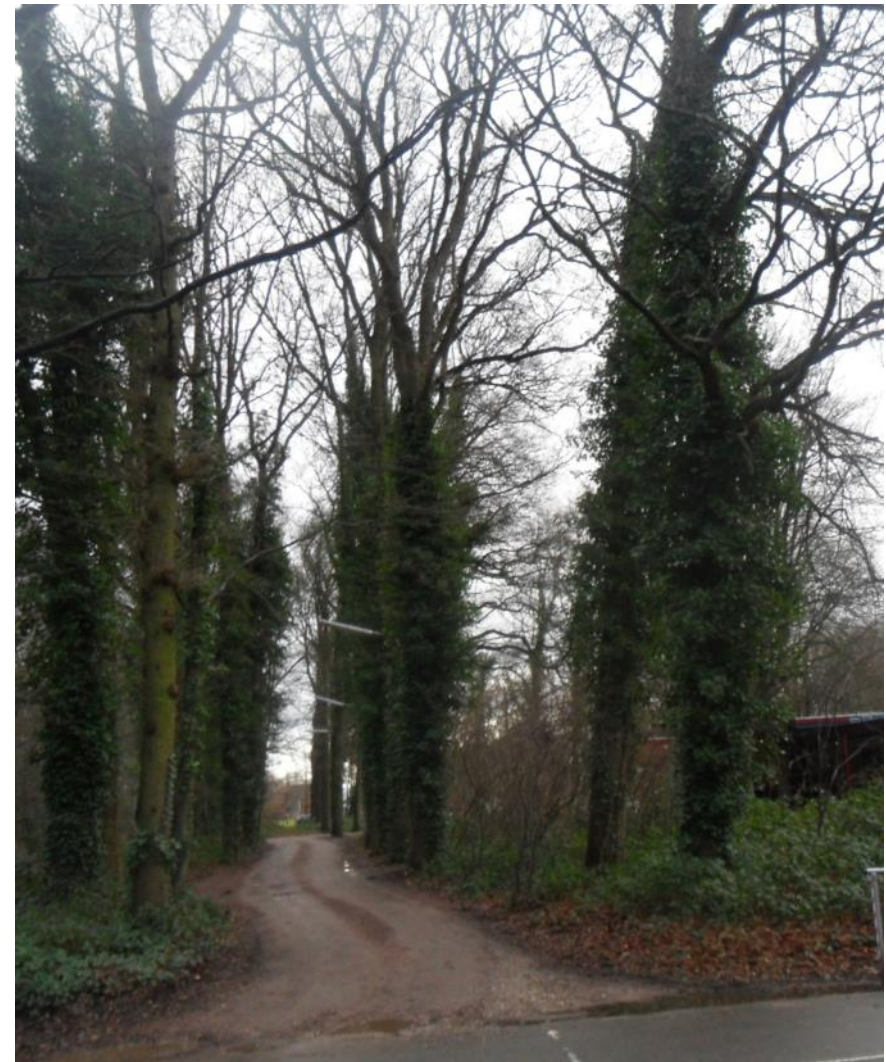
3.2.2 Analyse en interpretatie deelgebied II

Deelgebied II bestond in oorsprong sinds de middeleeuwen uit weilanden die behoorden bij de opstreckende zathe van het Lycklamahuis. Omstreeks 1900 werd deelgebied II onderdeel van een uitgestrekt parklandschap.

Dit parklandschap was in zijn oorspronkelijke opzet geheel gelegen in een open weidegebied en sloot aan op het Tincobos. Sinds de tweede helft van de 20e eeuw is deelgebied II vrijwel geheel omringd door woonwijken en de bebouwing van Borneoord/Talant.

Deelgebied II bestaat voornamelijk uit een functionele inrichting als instellingsterrein met bebouwing. De beplanting voert niet terug op de aanleg rond 1900, maar is grotendeels van recenter datum (2^e helft 20^e eeuw). Door de bebouwing, functionele inrichting en doorsnijding met wegen, het verlies van de oorspronkelijk inrichtingselementen (paden, lanen, open weiden, wandelbosje e.d.) is het parklandschap als geheel slecht herkenbaar en heeft het zijn samenhang en structuur verloren.

Het Freulebergje met zijn glooiende zijde en steile achterkant en de parkstrook is gaaf bewaard gebleven. Met de bouw van Beukenlaan 3-5 is echter het zicht vanaf het Freulebergje op -en het pad langs- de Ezelskamp geblokkeerd

Het laantje langs de westzijde van de voormalige Bouwkamp met rechts het Trefpunt. Foto SIA, januari 2016.

De laan ten westen van de voormalige Bouwkamp gezien vanaf It Merkelan. Foto SIA, januari 2016.

waarmee de samenhang tussen beide delen verloren is gegaan; Het oudste en meest structurerende element van deelgebied II is de Freulesingel uit de eerste helft van de 19^e eeuw die gaaf bewaard gebleven over de gehele lengte van dorp tot aan De Walle en ten zuiden van De Walle tot aan het Koningsdiep (als Molklaan).

Ondanks de aantasting van het parklandschap en de doorsnijding van de Ezelskamp door It Merkelan is de zichtas vanuit het Lycklamahuis op de monumentale boomgroep in de hertenkamp/kinderboerderij tot op heden wonderwel goed bewaard en beleefbaar gebleven. De zichtas vormt een belangrijk en waardevol structurerend element in de ruimtelijke compositie en is onderdeel van de aanleg van het Lycklamahuis. Het Lycklama huis is beschermd als rijksmonument (monumentnummer 31830) en wordt omschreven als "Groot blokvormig WOONHUIS met verdieping onder omgaand zadeldak met hoekschoorstenen. Omgaande kroonlijst met paarsgewijze geplaatste consoles. Zes- en achtruitsvensters; boven de ingang balcon op gietijzeren kolommen, overhuifd door ijzeren kap als zonnescerm geschilderd. In de zeer diepe landschapstuin theekoepeltje." Hoewel niet expliciet benoemd kan de zichtas gezien worden als onderdeel van "zeer diepe landschapstuin". Een derde en laatste element uit de aanleg van het parklandschap rond 1900 betreft het laantje langs de westzijde van de (voormalige)Bouwkamp (het huidige laantje direct ten westen van het Trefpunt).

De boomgroep in het noordelijk deel van de voormalige Ezelskamp als beëindiging van het zicht vanuit het Lycklamahuis gezien vanuit de Freulesingel. Foto SIA, januari 2016.

De Freulesingel vanaf de Beukenlaan gezien in zuidelijke richting naar De Walle en het Koningsdiep Foto SIA, januari 2016.

De Freulesingel vanaf de Beukenlaan gezien in noordelijke richting naar Beetsterzwaag. Foto SIA, januari 2016.

3.2.3 Waardestelling deelgebied II

De cultuurhistorische waarde van **deelgebied II** als geheel is **indifferent**.

De onderliggende algemene historische waarden, de ensemblewaarden, tuinhistorische waarden en waarden vanuit de gebruikshistorie van het deelgebied betreffen slecht herkenbare fragmenten van de aanleg, die hun oorspronkelijke en cultuurhistorische samenhang en context hebben verloren.

Binnen het deelgebied bevinden zich echter onderdelen met een afwijkende tuinhistorische waarde.

De onderdelen binnen deelgebied II met een herkenbare oorsprong vanuit de parkaanleg:

De **Freulesingel** heeft door zijn gaafheid en zeldzaamheid in beplanting en tracé, ouderdom, monumentale lengte (vanaf het dorp tot aan het Koningsdiep) en zijn betekenis voor de ruimtelijke samenhang en kwaliteit als verbinding tussen het dorp en het Koningsdiep **een hoge cultuurhistorische waarde**.

De **boomgroep** in de hertenkamp/kinderboerderij is van groot belang als beëindiging van de **zichtas** vanuit het Lycklamahuis en heeft door zijn gaafheid en zeldzaamheid een hoge waarde vanwege de compositorische en landschappelijke samenhang tussen Lycklamahuis en aanleg. De zichtas en boomgroep is van groot belang voor de ruimtelijke kwaliteit en compositorische samenhang binnen de aanleg. Ondanks dat het rond 1900 aangelegde parklandschap grotendeels verdwenen is heeft de boomgroep als beëindiging van de zichtas voor de aanleg van het Lycklamahuis **een hoge cultuurhistorische waarde**.

Het **laantje** langs de westzijde van de (voormalige)Bouwkamp (het huidige laantje direct ten westen van het Trefpunt) mist de compositorische en landschappelijke samenhang doordat het parklandschap van rond 1900 grotendeels verloren is gegaan. Echter door zijn gaafheid in beplanting en tracé als restant en verwijzing naar dit parklandschap heeft het een **positieve cultuurhistorische waarde**.

Het **Freulebergje met de parkstrook** mist de compositorische en landschappelijke samenhang doordat het parklandschap van rond 1900 grotendeels verloren is gegaan en vanwege de bebouwing tussen het Freulebergje en de Ezelskamp waarmee het zicht op de Ezelskamp en het pad langs de Ezelskamp geblokkeerd zijn geraakt.. Desondanks heeft het bergje en de parkstrook door zijn gaafheid als object en als herkenbaar restant van het grotendeels verloren gegane parklandschap van rond 1900, een positieve cultuurhistorische waarde.

Het Freulebergje gezien vanaf de Beukenlaan. Foto SIA, januari 2016.

De parkstrook langs de Beukenlaan. Foto SIA, januari 2016.

Het zicht op het Lycklamahuis vanaf It Merkelan (halverwege de voormalige Ezelskamp) over het noordelijk deel van de voormalige Ezelskamp (huidige speelplaats). Foto SIA, januari 2016.

De boomgroep in het voormalige zuidelijk deel van de Ezelskamp als beëindiging van het zicht vanuit het Lycklamahuis gezien vanuit het noordelijk deel van de voormalige Ezelskamp (huidige speelplaats) Foto SIA, januari 2016.

De middeleeuwse dijk De Walle met zijn laanbeplanting ten zuiden van deelgebied I en deelgebied II van de Freulesingel in westelijke richting. Foto SIA, januari 2016.

4. LITERATUUR

LITERATUUR

Bazelmans, J., H. Weerts en M. van der Meulen, *Atlas van Nederland in het Holoceen. Landschap en bewoning vanaf de laatste ijstijd tot nu* (Amsterdam 2011)

Bos, A. en J.J. Spahr van der Hoek, *Beetsterzwaag in oude ansichten* (Zaltbommel 1987)

Huisman, E., *Een kilometer adellijke huizen in Beetsterzwaag*. Monument van de maand, jg. 1 deel (Leeuwarden 1986)

Huisman, E., *Beetsterzwaag in beppe's tijd* (Zaltbommel 1993)

Langen, G.J. de 'De gang naar een ander landschap. De ontginning van de (klei-op-)veen-gebieden in Fryslân gedurende de late ijzertijd, Romeinse tijd en middeleeuwen (van ca. 200 v. Chr. tot ca. 1200 n. Chr.)' in M.J.L.Th. Niekus (eindred.), *Gevormd en omgevormd landschap van Prehistorie tot Middeleeuwen* (Drents Prehistorische Vereniging 2008)

Noordpeil landschap en stedenbouw, *Beheerplan historische tuinen Beetsterzwaag. Overtuin Lyndensteyn, overtuin Lycklamahuis, tuin Lycklamahuis* (Sneek 2009)

Schotanus à Sterringa, B., *Beschryvinge van de Heerlyckheydt van Frieslandt* (1664)

Schroor, M. red., *De wereld van het Friese landschap* (Groningen 1993)

Stichting In Arcadië, *Groene geschiedenis van Beetsterzwaag & Olterterp. Cultuurhistorische waardestelling parklandschap en landgoederen* (Amersfoort 2012)

Stenvert, R., C. Kolman e.a., *Monumenten in Nederland. Friesland* (Zwolle 2000)

Terluin, J., 'De invloed van de adel op het landschap bij Olterterp en Beetsterzwaag', (manuscript)

Versfelt, H.J. en M. Schroor, *Atlas van Huguenin. Militair-topografische kaarten van Noord-Nederland 1819-1829* (Groningen 2005)

Worst, D. en J. Zomer, *Landschapsontwikkeling en cultuurhistorische waarden langs de boven- en middelloop van het Koningsdiep (Zuidoost-Friesland)*, (R.U.G., Kenniscentrum Landschap, 2011)